

O TERÉZE NOVÁKOVÉ

Zde byl autorskoprávně
chráněný obsah, který
není možno zpřístupnit.

O TERÉZE NOVÁKOVÉ

Napsal

ARNE NOVÁK

(Se dvěma neznámými pracemi

Terézy Novákové)

1930

Fr. Lukavský – Česká Třebová

PŘEDMLUVA

Tři stati o životě a osobnosti mé matky, které spojuji v této knížce, nejsou ani vzpomínkami ani studiem literárně kritickými. Miluji z písemnictví memoirového pouze ty práce, jež jsou zároveň výsledkem slovesné činnosti tvůrčí, dokreslující a doplňující dílem obraznosti to, co dodala trpná a vždy nespolehlivá paměť. Ale mám sotva právo, abych si takto přetvářel obraz své máteře, nehledíc ani k tomu, že bych se ostýchal rozprávati ve veřejnosti tak důvěrné a nedůtklivé vztahy citové i povahové, jako jest poměr matky a syna. Proto se neodvažuji nazvati tyto tři články vzpomínkami. Nenamlouvám si však ani, že bych mohl o Teréze Novákové pojednati kdy v pravém slova smyslu kriticky : nedovedl a nechtěl bych toho, neboť bych se tím sám oloupil o tu citovou výsadu, kterou Neruda uzavřel do drahého verše: „SRDCE JE VŽDYCKY, ACH, SRDCEM JEN DÍTĚTE!“ Zde, bohudíky, nepomůže odstup let, nepomůže stáří, nepomůže psychologické a vědecké vyškolení od subjektivismu, který se staví do cesty pravé kritičnosti. I spokojil jsem se v těchto studiích, z nichž dvě první vyšly již v dávno rozebraných „Podobiznách žen“, jakousi střední cestou: spoléhaje stejně na intimní zasvěcení životní jako na studium děl básnířčiných, pokusil jsem se snést, urovnati a v zákonnou jednotu uspořádati osobní i literární data, která objasňují lidský a umělecký vývoj Terézy Novákové, hlavně

pokud se týkají obou jejích nejvýznamnějších vztahů: k češtví a k východočeskému domovu jejího srdce.

Sotva se mýlím, soudím-li, že pochopení jejího vývoje prospějí podstatně také obě její práce, které dodatkem připojuji, zachraňuje je před úplným zapadnutím. Mezi vášnivou a sentimentální zpovědí z r. 1893 a hořce záduščívou elegií z r. 1910 leží daleká dráha poznání a bolesti, tvoření a zralosti, tragiky a velikosti ... ukázati k milníkům této strmé KAMENITÉ STEZKY jest právě účelem přítomné neveliké publikace.

V Brně o Dušičkách 1929.

Arne Novák.

*TŘI STATI Z VÝVOJE
TERÉZY NOVÁKOVÉ*

ČEŠSTVÍ TERÉZY NOVÁKOVÉ

Velikost lidskou nesou dvě mohutné vnitřní síly: stále živá schopnost zákonného vývoje a mravní dar pevné jednoty osobnostní při tomto nepřetržitém růstu. Kdo prošel dalekou a složitou dráhou vývojovou a přece vždy zůstal věren sobě sám v základních složkách své bytosti, naplnil nejkrásnější lidské poslání na zemi: obraz boží, který při narození přijal z Tvůrcových rukou, odevzdal mu při skonu sice nezkalený a neporušený, ale propracovaný a projemnělý zkouškami ducha, činnosti a lásky. Teréze Novákové, již osud zahrnul tolika neblahými dary skřínky Pandořiny, bylo přáno užívati obého údělu velkých lidí: vyvíjela se bohatě a samostatně až do posledních let svého života a přece zachovávala povahovou a mravní jednodušnost, která se zrcadlí ve veškerých projevech její duše všestranné a neunavné. Vzdálenější pozorovatelé, kteří s klidnou věcností dějepiscovou neb kritickou pohlízejí na díla i snahy této básníčky a myslitelky, ukázali již a ještě ukáží, kterak její chrabrý a oduševnělý idealismus postupoval slovesně od matné a neživotné konvence odvozeného a vychudlého romantismu přes podrobné a pokorné studium drobných jednotlivin životních až k tragickému pojetí zdánlivě nepatrných osudů lidských a jak zde dovedl sloučiti přesnost metody realistické s romantickým řešením posledních temných otázek; tot sám

ústřední problém, k jehož duševědnému a uměleckému luštění zavazuje literární studium zjevu Terézy Novákové. Budiž však dovoleno mně, jenž jsem po dlouhá léta stál své matce blízko, ne-li nejbliže, a to nejen hlasem krve a společenstvím života, nýbrž i pospolitostí práce a souzvukem zájmů, abych ukázal, že samo češství, které zpravidla bývá neměnným a trvalým statkem názorového a citového života, se vyvíjelo u Terézy Novákové velmi složitě, rozšiřujíc a prohlubujíc svůj obsah. Rozhodnou, ba horující Češkou byla má matka vždy; avšak v jak bohatou a svítivou drůzu podivuhodně vyhraněných krystalů vypsěla její národnost postupně za vlivu soustavného studia, mravního zrání a obecného pokroku češství!

Teréza Nováková vzešla z rodiny německé krvi, nikoliv však smyšlením.

Děd můj, František Lanhaus, úředník České spořitelny, narodil se v Hradci Králové, kdež otec jeho byl poštmistrem, ale po meči pocházeli Lanhausové podle tradice z Porýnska, po přeslici z německé části severozápadních Čech, doma mluvilo se, tuším, po německu. František Lanhaus přilnul však působením královéhradeckého prostředí a hlavně vlasteneckého gymnasia tamního k národnosti české, již přiblížil jej zvláště horlivý kult naší hudby, ale uzavřená, klidná, až flegmatická povaha jeho nepřipouštěla hlasitějších projevů smýšlení a cítění českého, zvláště když němečtí představení a sou-

druzí v úřadě pronásledovali každý doklad upřímného češství.

Jeho choť Arnoštka, matka Terézy Novákové, vyšla úplně z rodu a prostředí německého. Byla dcerou vynikající rodiny Deutschovy, která svou kolébku, poněmčenou Jihlavu, zaměnila za Vídeň a velmi záhy úplně přijala význačnou společenskou povahu vídeňskou: vyšli z ní bankéři, úředníci železniční a obchodníci ve starorakouském slohu, dcery blouznily o Hradním divadle a vdávaly se za rakouské důstojníky. Moje babička Arnoštka, krasoduchá paní jemného vtipu a vzdělaného vkusu, musila se vzdáti uměleckých snů vídeňských a konvenčním sňatkem navždy uvázla v Praze a ve skromných poměrech úřednických, ale svou originalnost a neodvislost duševní projevila zcela osobitým vztahem k češství, které jí obklopovalo. Nenaučila se sice nikdy jen poněkud správně česky, s manželem a dospělými dětmi mluvila vždy po německu, ale srdcem přilnula vroucně k politickým i vzdělanostním snahám českého národa; posílala syny do českých obecných a středních škol, dcery do ústavů vedených v duchu česky vlasteneckém a s radostí navštěvovala s nimi společnosti české. Byla to vůbec nevšední, nešťastná žena, která poněkud svrchu pohlížela na praktické potřeby životní a nacházela útěchu v oblastech kulturních. Dva drobné rysy osvětlují jasně pronikavou samostatnost jejího smýšlení: r. 1870 postavila se ve francouzsko-německé válce s rozhodnou důsledností na stranu poraže-

ných, a když počala vycházeti v překladu Tolstého „Vojna a mír“, rázem vycítla v horoucím obdivu jedinečnou velikost spisovatelovu. Není zcela snadno představit si dvojjazyčný ráz rodiny Lanhausovy: matka mluvila s dětmi po německu, otec a služky česky; doma zpívaly se naše písně a při tom kořenila řeč citáty z výmarských klasiků; většina známých náležela německé společnosti pražské, ale celá rodina horovala pro politické snahy českých stran — zdá se, že Arnoštka Lanhausová, která byla v domě osobností vůdčí, cítila, kterak v českém táboře jest budoucnost kulturní a životní, a měla dosti odvahy pro poznání to zřící se vztahů a svazků minulostních.

Teréza Lanhausová, narozená dne 31. července 1853 v Praze v Žitné ulici, byla do čtvrtého roku vychovávána matkou i chůvou po německu; teprve pak naučil ji otec češtině a vzbudil v ní živou zálibu pro české národní písně. Ale vlastní uvědomění národní procitlo v děvčátku teprve na výborném vzdělávacím ústavě manželů Amerlingových, kde pobýlo až do r. 1868; na ústavě vyučovalo se sice některým předmětům německy, ale celý duch byl tu vlastenecký ve smyslu staršího historického romantismu: mnoho se pěstovaly starší dějiny, vlastivěda a česká mluvnice, též hodiny zpěvu podporovaly lásku k národnosti. Amerlingovské češství, více obrácené ke kultu minula než k přítomné skutečnosti, bylo velmi sentimentální, ba namnoze přímo ilusionistické: horovalo se o dávné slávy

české, hlavně v době přemyslovské a lucemburské, přednášely se nadšeně skladby domněle staročeských Rukopisů, opěvovala se písněmi staročeských romantiků ze školy Čelakovského krása a velikost vlasti i pohotová odvaha položit za ni život — setrvačností udržovaly se takto v dívčí mládeži národní ideály předbřeznové, které posilovalo též čtení starší české literatury, Kollára, Vocela, Jablonského, Klicpery a Chocholouška. Ale ze vnějšího světa doléhaly na vnímavou duši dívčí novější proudy: někteří mladší učitelé na ústavě, hlavně prostřední básník H. V. Tůma, hlásali vedle vlastenectví staršího způsobu též liberální zásady, jak je činem zastával obrozený konstitucionalismus český; stále veřejné projevy svobodomyslné mládeže proti vládě a pražským Němcům odrážely se živě v myslí dívčině; literatura družiny Májové nabízela matně, ale svůdné typy blouznivého, trpitélského češství ve Pflegrově Olšovském a Jarolímu z románu Na úsvitě od K. Světlé, a posléze zazněl i z nejnovější produkce tón, jenž úplně hověl představám mladé horující svobodomyslné Česky — Svatopluk Čech napsal své Umírání.

Velmi věrným ohlasem mladistvých vlastenec-kých a liberálních tužeb Terézy Lanhausové v letech 1865—1868 jsou tři dokumentární práce novelistické, dvě povídkové vzpomínky, zařazené do knihy Z měst a ze samoty, Z dívčí školy a Z mého rodného domu, i rozsáhlá memoirová skladba až románové rozlohy, Z jarních dob, vydaná až po smrti

spisovatelčině samostatně. Naivní a zádumčivá črta Z dívčí školy ukazuje v postavě Ludmily Horákové, zřejmě s rysy autobiografickými, v čem záležela podstata češství podle dívčích názorů Terézy Lanhausové; láska k národní minulosti, vroucí poměr k českému jazyku, nadšení pro vlastenecké písně — toť trojí statek, jež mladá žena, zcela v duchu básní i listů Boženy Němcové, míní jako matka odezdati svému dítěti. Ve vzpomínkové kresbě Z mého rodného domu, prosycené kouzlem blouznivého dětinství, zdůrazněno jest tragickou figurou Heřmanovou liberálně politické tíhnutí Mladé Čechie a postižen je správně i oslňující opar romantiky, jenž obestíral v očích mládeže politické „mučednictví“. Zajímavě prohloubeny jsou všechny tyto otázky v širokém autentickém obraze dívčích tužeb a snů Terézy Lanhausové, Z jarních dob, který vznikl až počátkem let devadesátých a uveřejněn poprvé 1915 v Zlaté Praze. Spisovatelčina blíženka Ida Lhotová prožívá až bolestně rozpor mezi dvojím češtvím: zamítá starší historisující, jazykové a resignované vlastenectví, jež je zosobněno přítelem jejího otce, panem Faktorem, a rozhoduje se pro národnost hájenou liberální, útočnou politikou, jíž slouží student Kovář — ale sama, dospívajíc, chce trpělivou a obětavou prací učitelky prospívati češtví, které by takřka syntetisovalo oba směry. Závěr tento ovšem myšlen jest v duchu pozdějších názorů Terézy Novákové, které vyvrcholily přesvědčením o nutnosti obětovati osobní blaho užítku obecnému;

romantická mladá její léta snila o štěstí lásky a opá-
jela se občas také preludem společenského vynik-
nutí — v létech 1869—1876 měla Teréza Lanhau-
sová, která vynikala pikantním zjevem a duchaplnou
vervou, mnoho radostného smyslu pro zábavy a pro
flirt, což bylo v rozmarném rozporu s její byronov-
skou rozervaností.

Na podzim r. 1876 zavedl ji sňatek do Litomyšle.
V náčrtku k vlastnímu životopisu praví o tom velmi
příznačně: „Bylo to pro mne skokem tak ohrom-
ným, že jsem se dlouho z toho vzpamatovati ne-
mohla. Života maloměstského a jeho složitých pra-
videl jsem naprosto neznala, o lidu dočetla jsem se
leda z knih — vše bylo tak cizí, nepřátelské, a jak
se mi to zdálo bezbarvým a nezajímavým! A nad to
se měl bývalý vyhýčkaný miláček státi pojednou
vážnou samostatnou ženou!“ Také češství Terézy
Novákové prošlo nyní řadou prudkých, očištných
krisí. Velmi rozhodně na jeho prohloubení působil
její choť, Dr. Josef Novák. Náležel sice k téže vlas-
tenecké a svobodomyšlné inteligenci, s níž se za
dívčích let stýkala, ale přinášel ještě něco nového
a obrodného: byl potomek ryzí venkovské rodiny
jihočeské, která v generaci jeho rodičů schudla, od
dětství byl odkázán na sebe a jen svou bystrou in-
teligencí a příkladnou pracovitostí povznesl se spo-
lečensky — v něm poznala a zamilovala si dcerka
úzkoprsé třídy úřednické, stížená kletbou dvojjazyč-
nosti, čestnou a opravdovou lidovost českou a od
něho naučila se netoliko jazykové správnosti, ale

i nepředsudnému pojmání národního života. Litomyšl sama zvláštními svými společenskými poměry v sedmdesátých letech pomáhala upevňovati národní vědomí Terézy Novákové. Vlivem panského i státního úřednictva měla tamní inteligence, zvláště ženská, nátěr německý, a mladá, zajímavá i temperamentní Pražanka, která samolibými maloměstkami byla zprvu hýčkána, později však pomlouvána, pochopila záhy, že vítězství národního uyědomění by znamenalo mezi těmito nadutými šosačkami zároveň konec zpátečnických předsudků — češství bylo tu souznačno s pokrokem. Usilovala proto horlivě o nápravu, ale setkávajíc se s neporozuměním, ano, i s posměchem, uchýlovala se do vzdorné samoty, oddávajíc se pasivní opozici duše hrdé, ale nezkušené: ze starších jejích beletristických prací vypráví o tom rozmarná knížečka *Z naší národní společnosti* a patetická povídka *Démon*. Teréza Nováková nedovedla tenkrát ještě sestoupiti do hloubek života: cizím jí zůstával netoliko rázovitý lid v okolí Litomyšle, který se jí později stal osudem, ale i zachovalé vrstvy měšťanstva litomyšlského, u něhož se právě v té době Alois Jirásek poučoval o duši starobylého města. Vzrůstající rodina a četné starosti odvedly ji na několik roků od veřejnosti; jako matka, pečlivá a svědomitá až k sebezničení, vychovávala své děti v onom vlasteneckocitovém směru, jenž jest nám již znám z črty *Z dívčí školy*.

Soustavná literární činnost mé matky počíná se rokem 1882; nelze dosti důrazně vytknouti, že ji

Karolina Světlá netoliko podnítila, ale i určovala svými zásadami. Teréza Nováková podívovala se arcit nade vše velkým ještědským románům básnířčiným a uctívala v jejich nadživotních hrdinách stejně mravní heroismus jako rázovité češství, ale na začátku svého literárního působení vyznávala rozhodně ony tendence, ke kterým K. Světlá dospěla v posledním období svého tvoření: básník vykonává svým dílem mravně národní poslání, posiluje ochablou vůli, určuje správný směr myšlenkám, ztělesňuje dějem a dialogem řešení problémů, které právě v oné chvíli zaměstnávají mysl jeho rodáků a čtenářů. První velká výpravná skladba Terézy Novákové, Maloměstský román, připsaný právě Karolině Světlé v den jejích šedesátin, vyhnala tuto národně vychovanou a výstražnou tendenci až do krajnosti, jsouc při tom až příkrým soudem citového života hrdinky Svatavy Krovecké, za níž se skrývá melancholická postava Zdeňky Havlíčkové. Leč jak z Maloměstského románu, tak i ze starších a pozdějších prací Terézy Novákové ze společenského života českého mluví úzké a jaksi chudé pojetí národnosti, na níž stále lpí starý konvencionismus.

Zatím však Teréza Nováková statečně a čestně pracovala o zrealnění a prohloubení svého češství. Úplně souběžně s její literární i spolkovou snahou o vyšší vzdělanostní úroveň našich žen a o jejich mravně společenské sebevědomí postupoval u ní zájem, který byl pronikavou a promyšlenou antici-

pací nedavného hnutí za svéráz. Podnícena národopisným hnutím na Moravě, seskupujícím se kolem monsignora Ign. Wurma a rodiny Wanklovy, poučena přímo odborně v otázce krojové, ale přijímajíc při tom starý romantický názor o svéprávnosti lidového umění, hlásala v přednáškách i v člancích (tyto vyšly hlavně v olomoucké Domáci Hospodyně a v prvních ročnících Kalendáře paní a dívek), že česká žena má ve všem svém životě vděčně a soustavně čerpati z formového bohatství vytvořeného naším lidem: má se oblékati po česku, má míti svérázně zřízenou domácnost, má spolupůsobiti na užití původních motivů stavebních při bytové architektuře atd.

Nebyla dojistá ve všem tom myslitelkou původní a iniciátorkou nejstarší; v oboru krojovém byla jí rádkyní Miloslava Procházková, o téže věci si dopisovala s Renátou Tyršovou, a pro architektonickou svéráznost českého domova otevřel jí zraky Jan Prousek, ale již před čtyřiceti léty, roku 1886, značilo mé matce hnutí za svéráznost podstatné rozšíření národního povědomí: češství není pro ni již toliko citové roznícení příslušností jazykovou a kmenovou, ani pouhá hrdá vzpomínka na národní velikost dějinnou, nýbrž bezpečná jistota samobytné kultury, zajištěné tradicí a odevzdávané z pokolení na pokolení.

Touto cestou dospěla má matka také k soustavnému studiu východočeského lidu, jež mělo nejprve povahu odborně národopisnou, kdežto později

sestoupilo až k hlubinám kmenově a nábožensky psychologickým; při tom zdržena byla zdánlivou oklikou: popularisačně výchovnými pracemi historickými. Velká dějepisná čítanka pro naše paní a dívky, nadepsaná Slavín žen českých, která od r. 1888 vycházela v olomouckých časopisech Mil. Procházkové, Včelce i v Domáci Hospodyní, a r. 1894 byla vydána knižně v Libuši, znamená vyvrcholení romantického historismu Terézy Novákové. Vše, co v minulosti naší od báječných dob až do úpadku bělohorského české ženy vykonaly velkého, zaznamenáno jest nadšeným perem horlivé sběratelky a obratné popularisatorky jako důvod pýchy a příklad národně mravní opravdovosti; historie česká nevykládá se tu z určitého hlediska názorového, nýbrž předvádí v celé rozloze provázena vlasteneckým patosem citového zbarvení. Pozornějšímu čtenáři těchto dvaceti šesti kapitol na 475 stranách nezůstane však utajeno, jak spisovatelčino pojetí se postupně prohlubuje; v druhé polovici knihy proniká již vyhraněný názor, že netoliko chloubou, ale i smyslem naší minulosti jest nábožensky reformační úsilí o pravdu boží a o mravní povznesení člověka v duchu křesťanském; husitství a hlavně bratrství pokládá již r. 1893 Teréza Nováková za vyvrcholení našeho dějinného vývoje — domněle nahodilou episodou historicky popularisační nově se obohatilo češství spisovatelky Slavína.

A tu ukázán byl správný směr také jejímu studiu východočeské duše lidové: podrobný a soucitný

realismus Úlomků žuly dělí od hrdinských povahokreseb Jana Jílka, Jiřího Šmatlána a Librova gruntu mužné poznání, že životní krása a božský rys venkovanů východočeských nezáleží v bolestném a trpném napětí sil v boji o chléb, nýbrž v statečném a činném zápase za poznání pravdy a práva — tím stávají se sedláci, chalupníci a podruhové z Litomyšlska, Poličska a Skutečska dědici naší reformace a spolu účastníky národně kulturního úsilí. Tato hluboká koncepce východočeského lidu nevznikla ovšem rázem a byla by bývala sotva možna bez zevrubného studia národopisného a vlastivědného stejně jako bez neobyčejného rozšíření obzoru, které přinesl návrat z Litomyšle do Prahy r. 1895. Horlivé čtení moderních literatur, zvláště anglické, německé a severské, soustavné zabývání se ženskou otázkou ve všech jejích odvětvích, cesty po Německu a Švýcařích poučily mou matku o soudobé kultuře zahraniční a ozřejmily jí vše, co u nás jest rázovité a původní; nelze bez pohnutí sledovati jak knižičku Kresby a dojmy z cest neustále prostupuje dvojí vůdčí motiv, pronikavé pochopení kosmopolitické a věrná láska k českému domovu. Nejen tuto knížku, ležící poněkud stranou vlastní činnosti Terézy Novákové: celé její obsáhlé a všestranné působení feministické, jak zobrazuje je sbírka Ze ženského hnutí, založeno jest na tomto památném dvojzvuku: nikde na světě nemá žena tak odpovědného, a nesnadného postavení jako v malém národě, jako v Čechách — nestačit jí rovnati se šíří rozhledu

a plností práce šťastnější susedkám, nýbrž musí nad to dbáti úkolů, jež jí ukládá kulturní a národní potřeba jejího domova.

Zde stanulo češství Terézy Novákové již na vrcholu své moudré a požehnané zralosti. Poznáváme to také, přihlédneme-li s tohoto hlediska k jejím oběma mistrovským dílům románovým, k Dětem čistého živého a k Drašarovi. V zapadlých pohorských končinách východních Čech prožívají lidové hrdinové těchto velikých skladeb tragické osudy, kde se proti nim staví všechny poměry a celé jejich prostředí společenské, za vnitřní pravdu svého neklidného a často bloudícího člověčenství, vzpínajícího se někdy k náboženským výšinám a klesajícího jindy do smyslových temnot, vedou krvavý zápas, v němž posléze podléhají. Jsou přikováni k půdě, krutě omezováni drobnými skutečnostmi každodenního života, nemohou se vyprostiti z malých a trapných poměrů domova — přes to však jdou neúchylně a statečně za božím hlasem, který děti čistého života volá k svobodnému poznání, Drašara k plnému vyžití země a její smyslné volnosti. Toť typické, tragické lidství obou knih.

Ale v obou románech zaznívá ještě struna jiná: jak nešťastní blouznivci na Skutečsku tak podloměný piarista poličský prožívají stále svou národnost a její kulturní potřeby, účastní se vzdělanostního ruchu českého obrození, trpí hořem nesvobodného domova a rostou nadějami v lepší zítřky, pro něž pracují ze všech svých sil, uvědomujíce si stále,

že pouze v národnosti jest živá a svobodná plnost života jednotlivcova. A tak zdůraznila Teréza Nováková ve vrcholných svých knihách i své hrdé a čestné češství. Tato mravní jistota, že k dokonalému lidství můžeme dospěti pouze skrze opravdové a dovršené češství, byla z vůdčích zásad jejích posledních let, kdy k vyspělosti rozumové přibyla bezpečnost mravní zkušenosti. Tenkrát v jednom z posledních svých článků feministických, Svazy žen a nacionalismus, napsala památná slova, která dlužno považovati za její důtklivý odkaz :

„Šťěstí, povznesení, kulturní ucelení a mravní prohloubení jednoho národa jest společným zájmem všech jeho členů ; nechať společně k němu pracují, v míru, v dorozumění, rozdělíce si úkoly podle svých schopností, individualit a prostředků. Podobná společná práce uspíší vzájemné poznání a tím i vzájemnou úctu; nelze si pomysliti, že by žena, pracující a snažící se po boku mužově, neustálila v něm — pokud není ducha obmezeného neb nezdravě umíněného ! — přesvědčení o plné a rovné své ceně a takto i jeho nepřiměla, aby pomáhal jí získati toho, čeho dosud se jí jako příslušnici pohlaví dlouho zanedbávaného nedostává.

Práce ve velkém světovém rámci podle všeobecných pravidel jest zatím za poměrů stávajících nemožna, nemožna alespoň v jistých oborech. Zajisté i její čas přijde se vzdělaností stále se prohlubující, s humanitou vždy se tříbící; až to bude, pak ona činnost, pojímající miliony různorodé ve svůj kolo-

běh, ukáže se čímsi přirozeným, co dostavuje se bez zápasu pohlaví, plemen, politických činitelů. Nebude pak ani hradebních zdí, ani opovržení, ani závisti.

Myslím, že onen den jest posud velmi vzdálen; zatím v pološeru obrany neskládejme, ženy ani muži, ruce v klín a konejme své kulturní úkoly!..“

TERÉZA NOVÁKOVÁ A ČECHY VÝCHODNÍ

Když na začátku září roku 1876 přijížděla třiadvacetiletá Teréza Nováková se svým rovněž mladistvým chotěm Drem Josefem Novákem, nově jmenovaným profesorem gymnasia litomyšlského, od nádraží v Zámorskách povozem do Litomyšle, netušila ani ve snách, že se jí východní Čechy stanou osudem. O kraji, do něhož blouznivá a romantická Pražka přicházela, měla představy zcela neurčité, a sama Litomyšl, která v sedmdesátých létech nebyla ještě posvěcena tradicí literární, byla jí prázdným zvukem, jenž rozplývavě zazníval z některých školských vzpomínek nadšené milovnice vlasteneckého dějepisu. Ba, vnímavá a vznětlivá mladá paní nevstupovala do nového svého bydliště se zvláštním zájmem; domnívala se, že se co nevidět vrátí trvale do Prahy a do společenských poměrů, z kterých vyšla.

Velmi často vyprávěla má matka, jak nevlídně a cize na ni v prvních létech působila Litomyšl, a jak nešťastna se cítila v nezvyklém prostředí. Trpěla stísněnými poměry maloměstskými i zevním nátěrem samovolné germanisace tehdejší Litomyšle; nechápala naprosto, co z kulturní svéráznosti zachovalo si město a obyvatelstvo starobylého zámeckého a gymnasijního sídla; nesnažila seznámiti se s krajem a lidem vůkolním. Bolestné pohrdání a pyšný

vzdor vůči obklopujícímu ji světu byly základní rysy duševní nálady v prvním třiletí 1876 až 1879; jen v elegii opuštěného renesančního zámku a jeho panské zahrady nacházela rozmarná a hrdá mysl Terézy Novákové zalíbení a uklidnění; marně snažil se vysoce inteligentní a zdravě reální manžel smiřovati milovanou svou družkou se společenským okolím. První literární pokusy, které, tuším, vesměs zůstaly tehdy nedokončeny, nezpodobovaly nového životního prostředí, nýbrž kochaly se ve vzpomínkách na dětská a dívčí léta, tu způsobem rozmarným, tu v blouznivé romantice; jsou to Klepy z plesů a Z mého rodného domu. Máme autentický obraz tehdejší Terézy Novákové, který správně vystihuje psychické její ladění: Alois Jirásek, který se za svého pobytu litomyšlského s naší rodinou přátelsky stýkal, líčí mou matku jako mladičkou paní v druhém díle svých Pamětí a zdůrazňuje její živou letoru i její nadšené byronství a správně poznamenává, že v prvním tomto období litomyšlském u ní na spisovatelskou činnost nebylo ani pomyslení.

R. 1879 přestěhovali se manželé Novákovi z města na předměstí Záhradí, kdež bydlili osm roků a kde se jim narodilo pět dětí; přesídlení to mělo v životě mé matky neočekávaně hluboký význam. Skoro současně zemřela v Praze Teréze Novákové matka, a smrt ta znamenala rozpadnutí pražské rodiny; má matka pak stále pevněji zapouštěla kořeny v Litomyšli, která stávala se jí domovem, zvláště když přibývalo dětských hlaviček a s nimi starostí, nemocí

ano, i hmotné tísně, zároveň však jasu a štěstí v domácnosti. Záhradí samo se starosvětským, napolo vesnickým svým rázem a se zásobou prostoduchých typů probudilo smysl mladé pozorovatelky pro skutečnost a pro lidský život; zde hledati jest nejprvnější skromničké začátky národopisného realismu Terézy Novákové. Soustavnou činnost spisovatelskou počíná r. 1882 na podnět Karoliny Světlé; první ty práce, kromě příležitostných přednášek, vzpomínek a úvah čerpaly povídkově z dívčích vzpomínek, ironisovaly spíše rozumně než útočně úzkoprsé maloměšťáctví, pokoušely se o psychologickou kresbu ženských sentimentálně roztoužených a vzdorovitě osamělých postav i obdobných rozervaných a snivých povah mužských: všude jest tu plno byronství, jež zpravidla zavádí k mlhavosti podání a k patetické strojenosti slohu. Ale v souborech těchto prvotin, jež vydány s názvy *Z naší národní společnosti*, *Z měst a ze samot* a *Kresby a črty* v r. 1887 až 1891, čtou se také obrázky jiného druhu: idylické obrázky drobných postaviček proycené důvěrnou láskou k prostému lidu a prozrazující leckdy pronikavost životního pozorování; mravoučná tendence skoro kalendářová nedovede v nich utlumiti čestného úsilí realistického. Jsou váženy buď z jižních Čech, kde r. 1884 navštívila Teréza Nováková rodinu svého chotě, nebo z litomyšlského Záhradí, a vynikají správností postřehu i teplem podání nad ony povídky, v kterých zpodobovala Litomyšl samu. Z okolí litomyšlského do

r. 1886 znala jenom lázně Hory u České Třebové, památné pobytem Bož. Němcové a později skolem litomyšlského rodáka H. G. Schauera, kde s churavým svým otcem, trávivala prázdniny, a zběžně několik okolních měst; ale tyto dojmy výletové neměly valného vlivu na její tvoření.

Asi od roku 1885 účastnila se má matka činně, ano, obětavě ruchu spolkového, a desetileté vůdčí její postavení v Spolku paní a dívek bylo výmluvným důkazem, že pohrdlivou a vzdornou izolaci zaměnila za činorodou práci výchovnou i buditelskou; Litomyšl nyní nebyla pouze domovem rodiny, ale také domovem snah — vliv zásad K. Světlé nebyl tu beze vlivu. Z prvních veřejných podniků Spolku paní a dívek byla výstava ručních prací, jež mimoděk uvedla Terézu Novákovou k studiu národopisnému. Zajímalať se již dříve o etnografický ruch na Moravě, vedený Ign. Wurmem, rodinou Wanklovou a M. Procházkovou, a zvláště tato paní, do jejíchž časopisů má matka pilně přispívala, obracela pilně její zřetel k národnímu kroji a k lidovému vyšívání. Mezi přípravami k oné výstavce se poznalo, že se na Litomyšlsku dlouho zachoval lidový kroj, jehož památky v netušeném bohatství byly i v městě i ve vsích roztroušeny, a má matka umínila si kroj ten i vyšívání poznati, popsati a pokud možno sebrati. Tak vznikla první česká monografie tohoto druhu, Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku, napsaná roku 1887 a knižně vydaná roku 1891; tak vzala původ velmi rozsáhlá činnost sběratelská zprvu

pro Náprstkovo, později Zemské museum, posléze i pro vlastní sbírky, jež odkazem přešly do Národopisného musea československého.

Současně roku 1886 poznala má matka vesnický život na Litomyšlsku, když ztrávila prázdniny v zachovalé vesnici Budislavi, kam se několikrát k mnohoměsíčnímu pobytu vrátila; podobně dlela mnoho týdnů v Lubné na Litomyšlsku, v Nových Hradech na Vysokomýtsku, v Telecím na Poličsku (v letech 1887—1895). Nejprve, kromě lesní a horské přírody, zajímal ji lid jako národopisnou sběratelku: s důvěrníky z venkovské inteligence (hlavní zásluhu tu měla Teréza Klusoňová, choť řídícího učitele v Budislavi) procházela statky a chalupami, vyptávala se po národopisných, jmenovitě krojových památkách, zapisovala si pilně etnografické jednotlivosti; nápisy a kresby na lomenicích a litomyšlské nářečí zajímaly ji velmi záhy; rázovití starci a stařeny, již pro ni také sbírali, budili její zvláštní pozornost. Již roku 1891 studovala s dychtivou zvědavostí a s opravdovým porozuměním náboženský a duchovní život vesničanů v Budislavi a v okolí, jak dosvědčuje stat kuse vydaná později v Českém Lidu. Teréza Nováková nebyla sama povahou hluboce náboženská a s jakýmsi deistickým liberalismem zápasila velmi dlouho, až do pozdních let myšlenkové své zralosti, ale historicky nadaný její duch umožňoval jí poznávati i chápati veškeré projevy reformačního hnutí v našem lidu; dávná láska k husitství a bratrství, vliv Karoliny Světlé, vlastní stu-

dium dějepisné, kdy psala Slavín žen českých, podporovaly její sklon. Nesprávně však jest, hledá-li se tu někdy ohlas myšlenek Masarykových a Denisových; jejich díla moje matka četla mnohem později, když již vlastní její názor o náboženském životě vesničanů východočeských byl uzrál. Ve zmíněné stati nacházejí se již první skrovné nápovědi k pozdější největší románové skladbě Terézy Novákové Děti čistého živého; hned za prvních svých pobytů v Budislavi poznala tam a hlavně v sousedních, velmi rázovitých Kamenných Sedlištích, některé postavy, které v románové obměně vystupují v památném tom díle, při jehož vzniku vědecké dílo Rezkovo o Dějinách prstonárodního hnutí náboženského mělo podíl zcela nepatrný.

Zprvu netušila Teréza Nováková sama, že bohatých svých poznatků a poznámek národopisných užije povídkově; vracela se novelisticky k místům prázdninových svých pobytů, měnila je v dějiště svých konverzačních novel neb lyricky zbarvených pohádek. První novelistická práce, založená na intenzivním studiu bytu, mravů, povahy a jazyka lidu na Budislavsku, jest Drobová polévka, psaná roku 1893 podle příběhu a postav na Kamenných Sedlištích. Spisovatelka ji označuje jakožto „kresbu podle skutečnosti z nejuvýchodnějších Čech“: vlastní invence autorčina potlačena je na míru nejskrovnější, každý projev myšlenkový i jazykový doložen je dokumentárně, kolorit místní až do vlastních jmen (v té věci se Teréza Nováková lišila vědomě a zásadně od K.

Světlé) úzkostlivě je zachován; umění záleží v zhuštnosti, intenzitě mužně realistického podání. Zcela příbuzného rázu jsou další tři povídky, rovněž zařazené r. 1902 do svazku Úlomky žuly a psané v letech 1894—1900, S nůši, Z rána před svatbou a Před pohřbem: děj čerpán z Budislavě a z Kamených Sedlišť, hmotné podmínky životní stojí v popředí, dialektu využito vydatně, odchylky od modelů jsou nepatrné, líčení krajinné jest provedeno s nesmělou střídmostí, předmětný realismus dospěl tu až ke krajní mezi, ale všude provázen láskyplnou účastí něžného srdce pravé lidumilky.

R. 1893 dostalo se mé matce od spolku Svato-boru nevelikého cestovního stipendia k důkladnému poznání kraje, jež sama s oblibou nazývala nejvýchodnějšími Čechami, míníc tím hlavně Lito-myšlsko, Poličsko a Skutečsko; sotva které bohaté stipendium přineslo naší literatuře užitek tak mnohonásobný jako tato skromná podpora. Na jejím základě pobyla Teréza Nováková na jaře a v létě 1894 v Borové, v Pusté Rybné, v Telecím a v Bystrém na Poličsku, v Krouné a v Luži na Vysokomýtsku; ve feuilletonech, sebraných r. 1898 v knížce Z nejvýchodnějších Čech, podala první, průpravkou zeň svého studia. Nešlo o pouhý národopis; provádějíc práci vlastivědnou, všímala si krajiny i starožitností, staveb i života, poměrů hmotných i náboženských projevů; přátel ve školách, na farách, ve statcích, chaloupkách i domech městských, jimž věnovala onen spisek, byli jí průvodci a rádci. Za požehnaného toho

roku vynořily se jí z napsaných i nenapsaných dokumentů lidové mysli látky a náměty jejich velkých skladeb, provedených arcit o mnoho později. Tak dostala v Telecím do rukou vlastní životopis Jana Jílka, pro jehož zpodobení užila zkušeností v místech jeho pobytu v Lubné a v Širokém Dole; v Borové našla celou látku Jiřího Šmatlána; v Pusté Rybné a v Březinách chodila po prvé po stopách Michla-Drašara; z Bystrého vypravila se do Nedvězí, kde poznala hrdinuknihy Na Librově gruntě, a když prodlávala v Krouné, doceloval se jí při návštěvě České Rybné, Miřetína a Otradova složitý obraz Děti čistého živého. Prozatím odnášela si vedle velmi obsáhlých zápisků názorné představy vesnic a osob, které mínila líčiti a krátce před odjezdem z Litomyšle počala pracovati o Janu Jílkovi.

V září 1895 opouštěla Teréza Nováková po devatenácti létech Litomyšl. Loučila se s ní téměř s tak těžkým srdcem, jako byla do ní druhdy vstupovala. Nebyl to pouze čerstvý hrob dceruščin — prvního dospělého dítěte, jež ztratila — co jí činilo odchod tak těžkým: opouštěla rozvitou činnost veřejnou a spolkovou, o jejíž užitečnosti byla právem přesvědčena; vzdalovala se od lidu a kraje, jehož studium stalo se jí tak drahým; a samo město bylo jí již skutečným milovaným domovem. Nevěděla, zda se k tomu všemu vrátí, a zda Praha ve svém bohatém proudění duševním neobrátil jejího vývoje novým směrem.

Skutečně na nějaký čas ležely východočeské práce

mé matky ladem. Národopisné, odborně pojaté zkoumání kroje českého vůbec, činnost ve spolku Minerva, založení Ženského Světa a Ústředního spolku českých žen, konečně narození nejmladšího synáčka Jaroslava, nedovolily ani, aby byl záhy dokončen Jan Jílek, ačkoliv právě pro něj podnikala v Praze důkladné studie o dějinách české emigrace. Když byl r. 1897 dopsán, zaslala jej má matka Svatopluku Čechovi pro Květy a na jeho přání dílo přepracovala, soustředila a zkrátila, třebaže v knižním vydání se pak částečně vrátila k původnímu znění. Vůbec moje matka často práce své, hlavně rozsáhlé skladby, podrobovala komposičním změnám, a to zpravidla k zřejmému jejich prospěchu a byla tu přístupna návrhům, které se jí nejprve zdály nemilosrdnými; za mnoho dobrou radu vděčí starší její díla mému otci, jenž jí napočátku činnosti vychovával v jazykové ryzosti a nejednou upozorňoval i na otázky komposiční; ani později nechybělo mé matce takových rádců v okruhu jí nejbližším. Nejméně změn prodělaly románky Jiří Šmatlán a Na Librově gruntě, z nichž onen dokončen r. 1899, tento r. 1901. Mezi nimi a Janem Jílkem jest rozdíl podstatný; invence nyní jest mnohem bohatší, epický proud daleko mocnější; knihy mají zaokrouhlenou komposici a dějovou jednotu. V nich dovedla Teréza Nováková vykresliti individuální příběh románový na širokém pozadí národně kulturních dějin; připravila se na to nejen monograficky podrobným zahloubáním se do historie českého

socialismu a roku 1848, ale i živou osobní účastí na soudobém životě veřejném; nebyla by toho však dovedla, kdyby nebyla přistoupila opravdová zralost umělecká. Tu lze sledovati i na tom, jak nyní uměla zpodobiti také městský život ve východních Čechách, v Litomyšli neb v Poličce, který dříve buď jen naznačovala ironickými poznámkami neb podávala ve velmi matném a sentimentálním líčení; tento dar kulturní evokace stupňován jest ještě v Dětech čistého živého a hlavně v Drašarovi, kde nejen stará Polička a Litomyšl, ale i Beroun, České Budějovice, Praha, ano i peštbudínská evangelická fara vzkříšeny jsou nezapomenutelně.

Líčíc dějiště východočeských svých románů, nemusila Teréza Nováková spoléhati pouze na vzdálené své vzpomínky a hojné své poznámky; vracelat se od roku 1898 vždy znovu do milovaného svého kraje. Zevním podnětem bylo, že, vybídnutá Aloisem Jiráskem, přijala úkol, zpracovati pro Ottovy Čechy Litomyšlsko, Poličsko, Lanškrounsko a Vysokomýtsko; mnohé končiny potud neznala a úlohu svou pojímala tak vážně, že prošla veškeré vesnice, samoty i většinu lesů těchto okresů, německé a poněmčené obce v to počítajíc. Kdežto dříve ji při národopisných pochůzkách provázival něžný choť, konala nyní své vlastivědné pouti s nejstarším milovaným synem Theodorem, jehož rozsáhlé vědomosti přírodopisné doplňovaly historické a národopisné znalosti matčiny; v blouznivé lásce k přírodě, v neutuchajícím zájmu o kraj a lid, ve vytrvalém

snášení mnohých nesnází, ba útrap, byli si pokrevní putovníci rovni. Na zkušenostech oněch cest zakládá se netoliko XIII. díl Čech, jenž dokončen byl nedlouho po smrti Theodorově, ale i knížka pro mládež Potulky po Čechách východních, vzniknuvší z přednášek a vydaná pohrobně roku 1913; kromě toho i důležitá národopisná monografie Východočeské lomenice, která v knižní úpravě vyšla roku 1903.

Když roku 1901 Theodor, matčina láska a chloubka, při botanické výpravě utonul, zatím co vědecký svět skládal do mladého přírodopisce a myslitele nejkrásnější naděje, chtěla má matka dáti bezměrnému svému zoufalství projev tím, že navždy odloží pero spisovatelské. Vrátila se sice po roce do východních Čech, ale hledala tu všude jen stopy ztraceného svého syna, s nímž prochodila všecky ty končiny. Změnila tragický záměr její důtklivá slova milujících rádců, kteří jí doporučovali tvoření jako nejkrásnější službu lásky památce oplakávaného syna? Nebo spíše byla to veliká životní síla básnířčina, která se přihlásila všemu na vzdory, a kterou živil styk s drahým krajem? Roku 1903 zakoupila se Teréza Nováková s manželem v městečku Proseči mezi Litomyšlí, Skutčí, Poličkou a Vys. Mýtem v bezprostřední blízkosti Budislavě a jejích krásných lesů; útulně přestavěná chalupa v staré zahradě za hustým hlohovým plotem a s dalekým pohledem do volných, z části vlastních polí byla zprvu dějištěm elegického žalu, později vytrvalé

práce tvůrčí. Není náhodou, že většinou zde vznikly Děti čistého živého, o nichž má matka pracovala v letech 1903—1906. Látka, jak již řečeno, zajímala spisovatelku déle než deset let, ale teprve pobyt v Proseči, styk s učitelem Josefem Chalupníkem jenž se prokázal jedinečně spolehlivým zpravodajem, důvěrné poznání různých skrytých končin na Skutečsku daly pevný základ mohutné té skladbě. Proseč sama (v knize Městečko) s nedalekými vesnicemi Českou Rybnou (Dolce), Miřetínem (Rovinka) Pasekami a Otradovem (Zderadov) soustředí kolem sebe složitý děj, rozvětvený po několika rodech a generacích; městečku Proseči dostalo se pomníku jedinečného. Promyšleně komponovaný román o konci a rozvratu sekty adamitské nezrodil se však pouze z objektivního studia cizích duší, nýbrž křtěn jest na každé stránce oním tragickým pojetím života, které Teréza Nováková zaplatila neštěstím mateřského srdce roku 1901. Tragika ta jest bez sentimentálnosti, provází ji stále neohrožený pohled do vášní a bludů lidských.

To platí ve zvýšené míře též o poslední velké skladbě její Drašarovi, který byl celý napsán v dvouletí 1908 a 1909 v Proseči, kam se má matka roku 1908 po otcově skonu trvale přestěhovala. O Drašarovi psala již r. 1894 a rekem objemného románu mínila jej učiniti ještě před Děti čistého živého, které si původně představovala jako kratší povídku. Do Drašara dovedla vměstnati netoliko mnohé studie konané na Poličsku a na nejrůznějších místech

Čech, netoliko odborná přímo badání o řádu piaristickém, ale i širokou, trpkou a přísnou znalost života, kterou si osvojila v celé soustavě neštěstí od roku 1901 následující. Proti Dětem čistého živeho jest v Drašarovi rámec kompoziční ovšem opět monograficky zúžen, při čemž spolupůsobila vydatně využitá autobiografie rekova, ale ve dvou ohledech, kritikou přehlédnutých, značí kniha ta vzestup vývojový: nepodává se tu pouhá tragika intelektu a citu, jako dosud, nýbrž zároveň tragika smyslů hrdinových, a pak v žádné románové knize spisovatelčině není tolik hluboké poesie jak v tomto díle, jemuž autorka vepsala ve štít odvážná slova: „lidské, příliš lidské“.

Nebylo Teréze Novákové přáno, aby, dozrávši takto lidsky i básničky, stvořila další řadu děl, sloučících hlubokou znalost lidu s realistickým mistrovstvím románového umění. Odečtou-li se kratší cesty za hranice a delší léčebný pobyt v Praze, nebydlela v zátiší prosečském souvisle ani tři roky. Pokud nebránila nemoc, byla to doba úsilné práce, v níž vedle Wagnerovy hudby hledala narkotikum proti pesimistickému titanismu, který se osamělé umělkyně zmocňoval a jenž vyvřel knihou lyrických pros Výkřiky a vzdechy. Důvěrný styk s lidem, drobná práce vzdělávací v Proseči i v městech okolních, rozvětvená korespondence a konečně i úzkostlivě pečlivé vedení domácnosti byly tu protiváhou. Roku 1908 vznikla knížka pro mládež Dvě stařenky; jedna z hrdinek, Špitálnice Ková-

řová, oživuje vzpomínku poličskou, druhá, Babička Divišová, odehrává se ve Sloupnici u Litomyšle. Tato svěží, poněkud didakticky zabarvená povídka náleží k oněm pracím Terézy Novákové, jimiž zapsala se do srdcí evangelíků východočeských; sympatisovala s nimi srdečně i v životě. Jest však nesprávně, vidí-li v ní evangelíci čeští hlavně spisovatelku Jana Jílka; nábožensky svobodné stanovisko mé matky k naší reformaci, k němuž se propracovala po velké krisi svého života, vyjádřeno jest v Dětech čistého živého a v Drašarovi. Velmi oblíbeným plánem mé matky v posledních letech jejího života byla druhá řada Úloмок žuly; že by byly tyto povídky daleko předstihly serii první, ukazují obě sem patřící práce, zase čerpané z Budišlavě a Kamenných Sedlišt, Halouzky (1907) a Na faře (1911 a 1912). Jmenovitě rozměrná povídka poslední, psaná takřka perem umírající ženy, jest nevyrovnatelný kus mistrovský: zpívá v něm poesie kraje i srdce lidu, temná žádost i smírné odpuštění, svěží mládí a moudrost dozrání. Často obávala se má matka, že práce té nedokončí: tak hrozivé byly návaly její smrtelné nemoci. Vzchopila se znovu a nejen že pracovala na povídce dále, ale i osnovala také velké dílo nové, jež mělo s názvem O kousek pole vypravovati typický osud agrární z vesničky Boru nedaleko Proseče. Ale z toho plánu zbyly pouze stručné náčrtky, nedovolující úsudku o celkovém rozvržení. Ještě v říjnu 1912 mluvila má matka o tomto díle; několik dní potom odvá-

želi jsme ji do Prahy ve stavu nadobro beznadějném.

Její popel neodpočívá ve východních Čechách, jako tam nestála její kolébka. A přece nelze říci, že Teréza Nováková byla ve východních Čechách jen hostem. Nedobyla si tam pro vždy domovského práva pouze činností, studiem a láskou, nestala se tam čestnou občankou toliko velikými uměleckými činy, nýbrž srostla pro vždy s chmurným a krásným krajem tím a vzala na sebe úkol vykoupiti jej:

V jeho temném utrpení, v jeho tvrdém zápase lidském, příliš lidském, našla prvky božské krásy, božské věčnosti.

TERÉZA NOVÁKOVÁ V PROSEČI

Zapadlé východočeské městečko Proseč na Skutečsku zůstane trvale spojeno se jménem Terézy Novákové, a každoročně vyhledávají v něm sta turistů domek v Zábořské ulici, kde básnířka trávila v posledních devíti letech svého života všechny letní měsíce a kam se v západu svých dnů uchýlila trvale. Tam napsala svou poslední rozsáhlou skladbu románovou, tam nedlouho před smrtí soustředila své pohasínající síly, aby se rozloučila s čtenářstvem velkou lyrickou básní v próse a pak i hlubokou studií feministickou — po nich následovalo jenom těžké umírání a milosrdný skon v rodné Praze.

Za svého litomyšlského pobytu netušila Teréza Nováková ani zdaleka, že se jí Proseč stane kusem osudu a že si trvale získá její zalíbení. Od r. 1887 pobývala s rodinou čtyřikráte ve dvou místech od Proseče jen asi hodinu vzdálených, v Budislavi na Litomyšlsku a v Nových Hradech u Vys. Mýta, a tu znala Proseč jenom z povzdálí a povrchně. Entusiastická básnířka prudkého citu, smělé představitelství a romantického vkusu, jakou byla na rozhraní let 80. a 90., blouznila o divoké kráse lesnatého podhoří, o malebných pískovcových útesech uprostřed borů, o tmavých lesních rybnících uzavřených stěny jedlí, smrků a bříz, o zurčivých studánkách v hlubokých roklinách, o tanci duhových šídel nad

potůčky, o srnách pasoucích se podvečer na osamělých paloucích; skoro dětsky si oživovala tyto scenerie postavami z pohádek a bájí a ve výbuších dívčí citovosti plakávala matka pěti dětí vášnivě, když se na konci prázdnin loučila se svými lesy, dokvítajícími právě fialovými zvonci vřesovými. Ale tento přírodní ráj romantického srdce zdál se jí končiti právě před nepatrným městečkem Prosečí, které se skrovničkými zbytky starých dřevěných staveb a střízlivými kamennými domky, rozloženými do protáhlého náměstí pod kostelíkem, jevílo se tak nezajímavým dokladem odumírajícího svérázu lidového.

K tomuto se obracela jiná, věcnější a plodnější stránka romantismu Terézy Novákové za jejích litomyšlských let. Budislav, vesnice národopisně velmi zachovalá ještě před čtyřiceti roky, kdy se nejen v dřevěných stavbách, ale i v kroji a v nářečí bylo snadno dopátrati stop starodávné rázovitosti, byla Teréze Novákové branou k poznání nejprve života a pak i ducha lidu východočeského. Tento zájem pramenil původně z nazírání romantického, z kultu domnělé originality a svojskosti, ze záliby v starodávnosti, ale školen čím dále věcněji a objektivněji, přecházel v reální a realistický smysl pozorovatelský a brzy také tvůrčí. Roku 1893 napsala čtyřicetiletá spisovatelka svou první lidopisnou povídku, a takových novelistických „črt podle skutečnosti z nejuvýchodnějších Čech“, skládajících později knihu Úlomky žuly, vznikla průpravou k vel-

kým románovým skladbám další trojice, z části již na půdě pražské. Všecky jsou přímo opakem současných romantických pohádek, inspirovaných také namnoze budislavskými dojmy a to nejenom pro své střídme, střízlivé, až suché podání slohové, ale také pro metodu přísně pozorovatelskou, která skutečnost zdrženlivě a opatrně okресluje, lpějíc úzkostlivě na životních modelech, kombinujíc jenom výjimečně motivy, ulpívajíc skromně na ději jediném; oč začátečníci v lidovědném realismu hlavně a vlastně jediné jde, toť průkaznost faktů, názorná konkrétnost přednesu, silně vypracovaná reliefnost rázovitých jednotlivostí národopisně volených. V druhém z těchto Úlomků žuly, v dosti rozměrné povídce S nůší, jejíž prostou stařenku, žalně ožehlou tragikou všedního života, poznala autorka jako poslici na krásné silnici mezi Budislaví a Prosečí, vystupuje po prvé městečko Proseč jako částečné dějiště, ale jenom povšechně bez hlubší charakteristiky na důkaz, že zde spisovatelka doposud nezdomalovala.

Teprve když v létě r. 1893 studijní cesta, tvořící průpravu ke krajopisnému dílu Čechy východní v Ottových Čechách, zavedla Terézu Novákovou znovu na několik dnů do Proseče, přilnula k městečku dotud značně podceňovanému a lépe se s ním seznámila. Poznala v něm nejenom výhodné východisko pro celou Českomoravskou vysočinu, ale také někdejší důležité středisko náboženského hnutí adamiťského, kterým se již několik let zabývala jako

předmětem lidovědného studia psychologického, i jako románovým námětem, dotud nesnadno zdo-
latelným. Vábilo ji sžíti se důvěrněji s místem, v němž
se jako v uzlu sbíhaly nitky rozsáhlého a hromad-
ného života sektářského, rozptýleného po různých
obcích Litomyšlska a Skutečska; některé osobní
známosti s pamětníky prosečskými, tak cenné pro
její studie i práce, jí Proseč ještě přibližovaly. I ob-
měnila dávný plán, zakoupiti se pro letní pobyty
s chotěm a s rodinou v Budislavi, a roku 1903 stali
se manželé Novákovi majetníky chalupy č. 74 „na
domkách“ v Proseči při zábořské silnici. Zachovav-
še úhelné zdi a půdorys budovy, ale přestavivše celý
domek pohodlně, mohli r. 1904 manželé Novákovi
vztyčiti na archaistické lomenici typický východo-
český kabřinec s památným nápisem: „Mír přebý-
vejž v domě tomto. Tato lomenice vyzdvižena ná-
kladem dra Josefa a Terézy Novákových r. 1904.“
Nyní se Teréza Nováková vracela každoročně do
své prosečské chalupy v pozdním létě a pobývala
tu vždy hluboko do podzimu. Ale rodina, na niž při
výstavbě a úpravě chalupy bylo pamatováno, se tra-
gickými událostmi zmenšovala; v září roku 1905
dotrpěla v zahradním pokojíku podlomená a rozvá-
tá princezna Pampeliška, Lila, a na léto roku 1907
přijížděla Teréza Nováková do Proseče jako vdova.

V létě r. 1908 rozhodla se přestěhovati do Proseče
trvale a uskutečnila svůj plán, ale nejprve nemoc
nejmladšího synáčka, Jaroslava, pak dlouhá a těžká
choroba vlastní způsobily, že tento prosečský pobyt

byl přerušován návštěvami v Praze, kde se po dvakráte pozdržela několik měsíců; kromě toho cesty po Švýcařích a Bavorsku, léčení v Karlových Varech, byly podniknuty z Proseče. Odečtou-li se tyto přerývky, pobyla Teréza Nováková od léta r. 1908 do podzimu r. 1912 celkem neúplné tři roky, z nichž dlouhé zimní měsíce byly skoro poustevnické, zvláště opíraly-li se divoké větry a prudké sněhové vánice o krov osamělého stavení v staré ovocné zahradě.

Samotářské procházky opuštěnou krajinou, trochu hudby místních ochotníků, dýchánky pořádané občas pro paní a dívky prosečské přinášivaly změnu do pravidelného programu denního, který byl vyplněn vedením domácnosti, četbou, korespondencí a hlavně velice vydatnou prací slovesnou, v níž se docela pravidelně střídaly symbolické pohádky s realistickým uměním povídkovým, feministická publicistika s uměleckými essayemi, črty cestopisné se vzpomínkami literárními. Nejobjemnější dílo, které T. Nováková napsala celé v Proseči, jest román kněze-buditele, Drašar, úplně prosycený chmurně pesimistickou náladou tohoto jejího posledního období životního, ale svědčící zároveň, jak se vyvíjí a zocelená básnířka dívala nyní na skutečnost bez předsudků mužně s vzácnou monumentalitou realistickou. Básnířka promluvila v Proseči naposled kouzelně melancholickou prósou lyrickou V rychmburském parku, v níž se v temnou melodii slévají hlasy východočeské přírody s hlasy východočeské minulosti... všecko zde jest odhmotněno, všecko

a zduchovněno, všecko vykoupeno, velkou bolestí moudrostí. Pak napsala Teréza Nováková v Proseči ještě závěrečný svůj projev publicistický, *Genialita citu*, řešící důmyslně otázku ženskou jako otázku lidskou, a již již klesala ruka ochromená smrtelnou chorobou, již básnířka za dva měsíce po té, podlehla v Praze 13. listopadu roku 1912.

Tři z pozdějších prací Terézy Novákové mají za jeviště Proseč a rozvádějí motivy, vyvážené z tamního života a podání, největší román básnířčin *Děti čistého živého*, psaný v l. 1903—1906, drobný obrázek *Káčo, vstávej!* z r. 1909 a poslední, nejzávažnější povídka z *Úlomků žuly*, *Na faře*, kterou spisovatelka — v ustavičném zápase se svou chorobou — vytvořila nadlidským úsilím a přece v jasných a svěžích barvách koncem r. 1911 a počátkem r. 1912.

V *Dětech čistého živého* sluje Proseč prostě Městečko, a zde, v domově moudrého Josefa Kvapila, statečné Heleny Koutné a mladistvého problematika, školmistra Jiřího Koutného, se slévají v jednotu životní i románovou všechny různorodé proudy a prameny náboženského blouznilství, sektářství, chiliasmu a osvícenství v nejuvážnějších Čechách; prosečský rozvázný občan Josef Kvapil, stojící přímo symbolicky na pomezí bludařského mysticismu a náboženského osvícenství, dějově i osudově soustředí kolem sebe všechny *Děti čistého živého* a také přijímá na sebe největší podíl tragického utrpení, kterým jsou důsledně pronásledováni tito věrní vyznavači nejvyššího Ducha. Pronikavým pozorováním

postihla zde spisovatelka v důmyslné zkratce také kulturní úkol, který na našem venkově připadl takovému městečku Proseči před půl stoletím. Kdežto v odlehlých a zapadlých vesnicích, samotách a mlýnech dodoutnávaly v chladnoucím popelu poslední plameny náboženské reformace české, jak je rozdmýchalo hnutí v dobách tolerančního patentu, kdežto tam beze styku se světem a osvětou, posilovány libovolným výkladem bible, se měnily v dusivé dýmy chiliastického blouznění a očekávání, vcházely v městečku příčiněním osvícenských občanů ve styk s novodobými ideami veřejnými, přetvářely se v zásady svobodomyšlného pokroku, posilovaly svým podílem národní obrození, ale při tom se tragicky ztravovaly, pozbývaly původního obsahu, odumíraly samy sobě. Tato koncepce českého malého městečka uprostřed zachovalého venkova má hlubokou pravdivost dějinnou, ale zároveň ji obklopuje dech onoho zádušného pesimismu, vlastního Teréze Novákové, s nímž v pozdních svých letech pozorovala utrpení, zanikání, hynutí všeho živoucího, obětovaného buď rodu nebo idej.

Podzimní intermezzo, Káčo, vstávej! jest vděkuplná lyrická variace na motiv zaslechnutý v Proseči, kterou básnička dovedla zasaditi do náladového prostředí přírodního a obklopiti tak vlahým jasmem sliťování, dobroty a odpuštění, že se zdá jakoby laskavá moudrost blízcího se západu životního inspirovala tuto drobnůstku, jež svou scenerií, stejně jako básně v próse Brand čili Slunce, slunce! a Povídka o vich-

rech (z Výkřiků a vzdechů) připomínají krajinné pozadí osamělých procházek básnířčiných v nejbližším okolí prosečském.

A tušivý záblesk teskného a přece zjasněného životního západu stře se i nad malým románkem z Budislavě a z Proseče, Na faře, který teprve čeká svého kritického zhodnocení. Táž prosečská evangelická fara, na níž se dál násilný křest dítěte Adamity Pakosty, tvoří pozadí milostné tragedie v povídce, kde všecko má přímo klasickou pravdivost, průkaznou přesvědčivost, názornou plnost reality, prošlé nitrem zralého umělce, již bezpečně stojícího nad životem. Ale jest to méně Proseč sama, než krásná cesta mezi Prosečí a Budislaví, co vedle Skalky — Budislavě inspirovalo povídku, táž cesta, po níž na počátku své realistické dráhy vedla Teréza Nováková hrdinku příběhů S nuší.

Kdokoliv chce porozuměti mocnému vývojovému vzestupu Terézy Novákové, nechť si v jedné a téže knize, v Úlomcích žuly, za sebou pročte dvojí vylíčení téže cesty mezi oběma krajními stanicemi lidského poměru básnířčina k Čechám východním, mezi Budislaví jejích začátků a Prosečí jejího mistrovství. . . pak pochopí, že Proseč v životě a tvoření Terézy Novákové nebyla ani pouhou místní skutečností, ani osobní náhodou, nýbrž symbolickou značkou pro vyzvání, zaplacené zkušenostmi tragickými.

PŘÍLOHY

Zde byl autorskoprávně
chráněný obsah, který
není možno zpřístupnit.

VLASTNÍ ŽIVOTOPIS Z R. 1893

Narodila jsem se dne 31. července roku 1853 v Praze v Žitnobranské, dnes Žitné ulici č. 525 v České škole, bývalé to Amerlingově Budči, jako první dítě svých rodičů, Františka Lanhausa, úředníka České Spořitelny, a Arnošky roz. Deutschové.

Můj otec byl rodič z Hradce Králové, syn poštovního úředníka, jeho matka původem z Teplic; matka moje narodila se v Jihlavě, ale byla jako nemluvně do Vídně přenesena a tam vychována. Byla tedy Němka, ale jedna z těch vzácných duší, která nám Čechům přála, o naše snahy se zajímala a je podporovala. Učila jsem se od ní a od své chůvy Lízy, Němkyně od Plzně, mluvit německy, a teprve ve čtvrtém roce učil mne otec po česku hovořiti. Dříve než česká slova znala jsem české písně, neboť otec byl zanícený hudebník — Čech. Byla jsem t. zv. zázračné dítě, které vše konalo dříve, než byl čas, — ale tělesnou sílu a celý rozvoj zázračného dítěte podlomila zhoubná spála v prosinci 1858, tuším, zuřící, již jsem málem životem propadla — jsouc jí přece urvána, dlouhou dobu jsem stonala a na konec z ní památkou podržela ušní chorobu, která celé moje mládí černým mrakem zahalovala, mne od 5. do 18. roku z ordinační síně do síně vodila a vůbec ze silného, krevnatého dítěte učinila pouhý stín bývalé jeho bytosti.

Do školy mne zavedli v létě 1859, pak po prázdninách počala jsem se pravidelně učit. Navštěvovala jsem ústav Františky Svatavy Amerlingové, který byl v Široké ulici č. 18. později na Koňském trhu u Zlatého beránka. Pobyla jsem tam, často však churavostí jsouc doma zdržována, až do r. 1868, r. 1869 ještě jsem se tam doučovala frančtině a ručním pracím. Mým učitelem byl zprvu p. Vaněk, za základ svého vědění však děkuji V. Cardovi, později profesoru vyšší dívčí školy, jenž byl mi učitelem přísným, ale znamenitým. U Sv. Amerlingové a jejího slovatného chotě též mnohému jsme se učily. V posledním roce 1868—1869 byl v ústavě učitelem nynější ředitel uhersko-hradištského gymnasia H. V. Tůma, jenž velmi působil na moje vlastenecké vědomí, přednášeje ponejvíce o české literatuře a nabádaje nás k horlivé četbě. Tímto směrem působil na mne též otec, jeho kolega Gustav Pflieger-Moravský, dále můj mladistvý soudruh, kterého jsem vyličila jako Heřmana v práci Z mého rodného domu, pak návštěva Sokolovny (ústavu Tyršova) v rocích 1865—66.

Školní moje leta byla však pro mou chorobu dobou chmurného utrpení, všecko moje vědění těžce bylo vydobyto, a jen úspěchy moje při učení, vášeň čtenářská a nade vše něžná láska mé matky, jejíž jsem byla do konce jejího života výhradním miláčkem, učinily, že jsem vůbec ráda žila. Otec zase brával mne na výlety po Praze i v jejím okolí; Hradčany, Vyšehrad, pražské kostely, sbírky mu-

sejní poznala jsem velmi záhy, též českou hudbu a české (Prozatímní) divadlo. Můj dětský věk seznati lze z povídek i vzpomínek: Z mého rodného domu, Z jarních dob, Staré upomínky sokolské, Františka Svatava Amerlingová, jako zase práce Klepy z plesů, Z dívčí školy, Orlando Ferro, Čtvero dob, Správnost půl práce jsou odleskem mých dívčích let. Vystoupivši ze školy, učila jsem se dále francouzské konversaci a angličtině, ke kteréž řeči jsem nad jiné přilnula, ba i ke zkoušce z ní se připravovala, čemuž opět churavost zabránila. V zimě r. 1870 byla jsem Sofií Podlipskou uvedena do Amerického klubu dam, jemuž za mnohé příjemné chvíle a za větší rozhled po životě děkuji. Dospěvši trochu, vstoupila jsem do světa a účastnila se nejvíce zábav kruhů studentských. R. 1872 dlela jsem pro churavost v Teplicích; vzpomínkou z té doby jest črta Na zřícenině kostomlatské, Sny a skutečnost a některé Hovory po práci.

V září r. 1874 jsem se zasnoubila s nynějším svým manželem dr. Jos. Novákem, kterého poznala jsem, jsouc ještě polovičním dítětem jako kolegu bývalého svého učitele H. V. Tůmy; dne 5. srpna r. 1876 byli jsme oddáni v kostele svatoštěpánském na Novém městě. (Rodiče moji bydleli tehdy vedle Palmů na Karlově náměstí.) Po krátké svatební cestě přistěhovali jsme se v září do Lito-myšle, kam byl můj ženich v červenci 1876 za profesora c. k. gymnasia jmenován, což bylo pro mne skokem tak ohromným, že jsem se dlouho z toho

vzpamatovati nemohla. Života maloměstského a jeho složitých pravidel naprosto jsem neznala, o lidu dočetla jsem se leda z knih — vše bylo tak cizí, nepřátelské a jak se mi to zdálo bezbarvým a nezajímavým! A nad to se měl bývalý vyhýčkaný miláček státi pojednou vážnou, samostatnou ženou! Po mnohých bojích zvykla jsem si přece; dlím nyní na 17. rok ve starobylém městě, v němž během času mnohé přirostlo mi pevně k srdci, a jehož rázovitý lid okolní i jeho kulturu od r. 1887 učinila jsem svým nejmilejším studiem. Ohromná přeměna stala se se mnou, odnaučila jsem se věřit, že štěstí jest cílem člověka, vím nyní, že jsem se zrodila, abych trpěla a se odříkala a hlavně abych co nejvíce pracovala. Přeměnu túto vylíčila jsem v práci *Sny a skutečnost* a alegoricky v *Bajce o poštilém ptáčeti*.

Proměna byla by se snad přece neuskutečnila, kdyby mne nebylo stihlo ráz na ráz tolik utrpení. Hned r. 1877 v září zoufala jsem si nad mrtvě narozenou dceruškou, r. 1879 našli mou vášnivě milovanou matku mrtvu na prahu pokoje, a mne po tři týdny hýčkali zprávami o jejím zlepšeném stavu, poněvadž byla obava o můj život — narodil se mi můj nejstarší synek Theodor. Roku 1883 ztratila jsem otce, krátce to po narození pátého mého dítěte Františka Vladimíra. Obklopena tlumem čtyř malých dětí, zbavena rodičů, takměř beze přátel, podporována jsem byla jen něžnou láskou svého chotě, jediného svého přítele, slunečního svého paprsku,

jenž nastoupil na místo mé matky a nyní chráníl někdejšího jejího vyhýčkaného miláčka. Od r. 1879 bydleli jsme na idylickém předměstí Záhradí, kde narodily se moje děti: Theodor, Arnošt, Marie, Vladimír a r. 1886 nejmladší Lila. Roku 1887 přestěhovali jsme se zpět do města. Líbezná Záhradí vylíčila jsem v pracích V Zákoutí, U dědků, Zasněžen a v Maloměstském románě; chalupa babičky Krovecké jest stavení právě naproti mému bývalému bydlišti. Dokud byl ještě otec živ, setkávali jsme se s ním na Horách u České Třebové; krásné lesní scenerie tohoto koutečku užila jsem v povídkách V lázních pohorských, Dorotka a Na Horách. Roku 1885 podnikli jsme cestu okružní hlavně na český jih; některé dojmy z cesty té složila jsem v pracích a člancích: Železný kříž (z rodiny tam vylíčené a usazené na Malých Budech u Mirotic pochází můj manžel), Musa sapientum, Na saních, Sen v noci svatojanské, Sny a skutečnost, Pohádka o starém hradě.

Ruch národopisný na blízké Moravě kolem roku 1885 se probouzející záhy i ke mně dolehl; i pro myšlenku svérázného kroje a obydlí brzy jsem se nadchla a na základě tom spřátelila se s Miloslavou Procházkovou, jejíž listů jsem po šest let nejvěrnější spolupracovnicí. Napsala jsem do Domáci Hospodyně a Včelky mnoho článků, Slavín žen českých (Slavín zavedl mne k studiu historickému, k němuž během času vroucně jsem přilnula), a serii posudků literárních O ženách a od žen, a

hlavně sedm řad Hovorů po práci, jež měly býti jaksi odleskem našeho života národního. V litomyšlském Spolku paní a dívek, v jehož výboru jsem byla skoro od počátku (1885) členem a brzy na to starostkou, obíraly jsme se myšlenkou spořádati výstavu ručních prací; jakmile však počala se na Moravě hýbati myšlenka etnografická, sbírání vyšívání, připojila jsem k chystané výstavě i oddělení starých prací. Výstava konána roku 1887 v máji, a ejhle! z okolí sešlo se do té míry starých předmětů, že poznala jsem zhruba obrysy zvláštního kroje, o němž dosud málo kdo mluvil, a o který nikdo takměř se nestaral. Umínila jsem si, že budu po kroji pátrati. Rok před tím poznala jsem divokou krásu budislavských skal, a poněvadž i z vesnice té byly některé částky kroje, bylo mým vroucím přáním tam po delší čas pobýti.

To se o prázdninách šťastně splnilo; hledání, zprvu bezvýsledné, hlavně za pomoci paní učitelové Klusoňové dalo se pravým směrem, a koncem října bylo tolik sebráno a probádáno, že přikročila jsem k sepsání článku Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku. Darmo jsem naléhala na uveřejnění jeho ve Světozoru; nakladatelství obávalo se drahých ilustrací a odkládalo dále. Nebylat věc ještě tak populární jako teď. Konečně umluvili jsme s Mil. Procházkovou, že článek otištěn bude v Hospodyni 1890 a pak s obrázky ve zvláštním vydání, což se i stalo 1891. Bylo to první dílko o českém vyšívání. Budislav a okolní vesnice poskytly mi

ještě jiného materiálu etnografického; v Českém Lidu vyšel roku 1892 článku (valně zkrácený) Něco z nábožensky smíšených obcí v nejzazším konci Čech, v lednu 1893 O rozličném nádobí a náčiní na Litomyšlsku, článek o výzdobách lome- nic a nápisech na nich leží v redakci. Ke knize črt z rázovité krajiny té již déle se chystám, i bude, dá-li Bůh, ještě letos hotova. Budislav a blízké lesy u Kamenných Sedlišť a Lubné poskytly mi i jeviště k pracím: Sfinx, Lesní pohádka, Rozdíly, Pohádka podzimní. Litomyšl sama je scénou v novelách a črtách: Démon, Otázky, Starý pavillon, Duma na Hrutově, Dva Duškové, Maloměstský román, Pa- mátky Bedřicha Smetany, její poměry společenské vylíčila jsem v črtách: Ve prospěch českého čtení, V dcerách vlasti síla národa a Stůj co stůj. Práce Ve vavřínové koruně a Vše pro vlast, Laura kotví v mých pražských vzpomínkách a Baronessa ve vzpomínkách mé matky; ona jest nejstarší z dcer Dolanových, Leontýna.

Nyní ještě něco o tom, jak se mi péro octlo v ruce a mé práce ve sloupcích časopisů. S pérem jsem si hrála již od 9. neb 10. svého roku, psala si české i německé „básničky“, pohádky a přání k svátkům atd. Roku 1868 a 1869 dala jsem se do toho vážně, jak jsem myslila, a také jako 16letá poslala redak- toru Květů Vítěz. Hálkovi sbírku svých hrozných veršů. Dostalo se mi v listárně odpovědi tak las- kavé, že dnes nechápu, jak mohla platiti oněm šky- tavkám; tenkrát ovšem účinkovala jako studená

sprcha — myslila jsem si, že by některá mohla býti otištěna. Hrála jsem si dále; veršů jsem již nepsala, ale všeliké zmotané fantasie, pohádky, cestopisy. Roku 1873 do nového Lumíra poslala jsem také cestopisnou črtu, nebyla taktéž tištěna (také toho nezasluhovala!), ale redakce žádala si větší výběr. Já bláhová neposlala — nic. V zimě 1876 počala jsem si hráti s Klepy, které jsem však teprve dopsal v hrozném roce 1878, na rozptýlení svého stesku. Také do životopisu Swiftova jsem se pustila a do úvodu práce Z mého rodného domu.

Těžké starosti a ztráty zajaly mne tak, že jsem se po 4 roky péra ani netkla; až na podzim roku 1882 slíbila jsem, že budu ve prospěch mateřské školy přednášeti. Volila jsem si za téma svého miláčka mezi českými spisovateli, Karolinu Světlou; přednáška se líbila, byla uveřejněna v Jitřence, která nedávno počala vycházeti v blízké Poličce — a dostala se K. Světlé na oči. To vlastně bylo příčinou mé spisovatelské dráhy. Vzácná paní dopsal mi, k další činnosti mne nabádala — byla jsem u vytržení nad listem, který ještě teď jen s pohnutím béru do ruky. Váhala jsem uposlechnouti, nedůvěřovala jsem sobě a konečně přece tak učinila. Dokončila jsem hned Z mého rodného domu, Lauru napsala, a pak již to šlo dále bez ustání. První moje práce skoro všechny jsou v Jitřence, do Světozora dostala jsem se záhy laskavostí Prima Sobotky; i s Vesnou a Literárními Listy ve dlouhém jsem byla spojení (až do roku 1890), svoje

literární články psala jsem pod pseudonymem N. T. Feodorovič s názvukem na křestní jméno otcovo.

R. 1888 navštívila jsem po 4 letech zase Prahu a poznala blíže Karolinu Světlou, již znávala jsem jako plaché děcko a z vypravování své matky, která jako ženě (spisů jejích neznala) vroucně se jí kořila. Svůj neobmezený podiv a svou lásku k slavné paní dovolila jsem si vyjádřiti ještě znova v Kalendaru 1890 a životopisnou knihou v Matici Lidu 1890.

Karolina Světlá jest již od mládí vedle Svato-
pluka Cecha mým miláčkem v české literatuře;
v anglické jest jím Charles Dickens, jehož knihy
mi učarovaly, rovněž jako básnická bytost Byro-
nova a Swiftova. Z Němců po příkladě své matky
již v dětství přilnula jsem k Schillerovi — byl a
zůstane tento veliký, spravedlivý Germán mým vy-
volencem.

Roku 1890 jsouc zahrnuta útoky se stran pseudo-
anonymních, chtěla jsem odhoditi péro. Ale četba
Millovy knihy O poddanství žen lépe mne poučila.
Neuznána, štvána, hanobena, neustanu do poslední-
ního dechu konati svou povinnost; vím, naučila
jsem se tomu draze: mým cílem není štěstí — jest
jím utrpení a práce.

ZA FRANTIŠKEM JANDLEM

V Pusté Kamenici, pěkné, zapadlé vesnici Českomoravské vysočiny, konán byl dne 14. listopadu 1909 za třeskaté, náhle přikvapivší zimy koncert Učitelského kroužku ve prospěch školních knihoven nejbližších osad. Hybnou jeho silou, hlavním původcem, jenž program sestavil, zkoušky řídil, zpěvy i sóla na křídlovku doprovázel smyčcového sboru oktetového se účastnil, na klavír hrál — byl mladý, dvacetiletý, útloučký jinoch, skoro ještě dítě, na školu v Rychnově u Krouné právě jako výpomocná síla vyslaný. Jak od klavíru ke stolu okteta spěchal, noty a vysvětlení rozdával, horlivě konferoval, byly na mladém hudebníku nejnápadnější bohaté hnědé kučery, jež spadaly mu do čela a jako pohyblivým, ozdobným rámcem obklopovaly jeho bezbarvou, poněkud chorobnou tvář příjemných rysů. Teprve kdo déle si ho všímal, postřehl za ostrým skřipcem pěkné modré oči, trochu krátkozraké, a tklivý, rozpačitý úsměv na úzkých rtech. Pravého, vroucího oživení dostalo se té hlavě teprve, když nesmělý hoch zasedl ke klavíru, vzal do ruky violu nebo housle.

Vypravovali o něm předem, že na piano hraje přímo virtuosně, že jako chlapeček šestiletý již překvapoval svou hrou na harmonium, že, žák dvanáctiletý, vystoupil na koncertě v České Třebové jako interpret — Beethovenovy sonaty.

Tento učitelský synek, František Jandl, narozený v Nových Hradech a vyrostší v České Rybné u Proseče, byl zřejmě skvělým hudebním talentem, a hudba byla mu předurčena jako životní poslání; ale když jako pouhé děcko postaven byl na rozcestí volby, nejspíše sugescí svého okolí a ovzduší rozhodl se, že bude učitelem, i vstoupil na pedagogium.

Vystudoval je za poměrů nesnadných a namáhavých v Poličce, sám při tom hudbě uče; a i tam jeho vychovatelé-hudebníci výjimečně nadanému žákovi stále poukazovali k hudbě a nabádali jej k dalšímu hudebnímu studiu. Lnul k němu již z vlastní iniciativy; mezi učebnice příštího pedagoga vloudily se jako nejmilejší součástka Foersterova nauka o harmonii, Dějiny hudby (Procházkou doplněné), k nimž později přibyla Jodassohnova kniha o kontraktu.

Bylo jen přirozeno, že hudební talent toužil po vyžití a vybití, jehož nemohla mu poskytnouti hra na maličkém, nedokonalém harmoniu; tím měl býti i koncert v Pusté Kamenici a další produkce, které Učitelský kroužek zamýšlel pořádati i ve vesnicích opět jiných.

Zdalo se, že zapadlému koutu Skutečska nastává nezvyklý hudební ruch a řada cenných požitků; pořad v Pusté Kamenici se zdařil a líbil, mladičká režisér zvláště prokázal svůj vkus dvěma slavnými piecami Schubertovými, balladou Král duchů (Erlkönig) a vášnivou písní lásky U moře (Am Meer), v nichž doprovázel na klavíru zpěvný hlas, před-

stavovaný tu křídlovkou vesnického hudebníka! Než, hmotný výtěžek koncertu nenahradil nesnadné, nepřístupnou zimní krajinou konané cesty ke zkouškám, veliký aparát pořadatelský, který na vesnici jest daleko obtížnější nežli v městě; jediná koruna čistého zisku dostala se ubohým školním knihovnám, a tolik nadšení způsobilo výsledek leda morální. Učitelský kroužek, a hlavně mladý pořadatel malomyslně sklonil hlavu a odročil zatím pokračování zamýšlených koncertů.

Leč přišla má sobeckost, dychtící, aby rozšířena byla kulturní hlediska žen a dívek prosečských; ta otevřela mladému virtuosu a jeho učitelskému druhu, tehdy v Pusté Kamenici barytonu-solistovi, nové a vděčné působiště. Dne 8. prosince 1908 založeny Dýchánky pro ženy a dívky všech vrstev v Proseči — a vedle programu literárně-poučného byla to kouzelně krásná hra na klavír Františka Jandla, byl to zpěv jím doprovázený, jenž rozezvučel mysl a rozkochal srdce posluchaček. Hrál Smetanu, Fibicha, Beethovena, Čajkovského, Mendelssohna; doprovázel zpěvy od Novotného, Bendla, Schuberta, Frimla, Smetanovy „Písně večerní“ a slova Hálkova, úryvky z jeho Dalibora.

Dýchánek druhý o hromnicích věnován Erbenovi-Fibichovi; jejich slavný melodram Štědrý den okouzлил a rozplakal všechny přítomné. Nezapomenutelně mistrovsky zněly pod štíhlými prsty Františka Jandla měňavé motivy předoucích děvčat, do skoku a jáсотu nutila verva, již propůjčil svatební

hudbě, a srdce rozrýval veliký smutek pohřebního průvodu „panenské lilie“, jež „vykvetla, jak by zalívána rosou, uvadla, jak by podsečena kosou“. Kdož by byl tušil, že hraje mladý hudebník vlastní svůj osud, za jediný rok se dostavící? „Ubohá Marie!“ Ubohý „Ferencz, školní pomocník v Rychnově“, jak rozmarně podepsal se na jeden svůj sešit notový...

Třetí dýchánek, dne 25. března 1909 náležel Janu Nerudovi; Ballada o duši Karla Havlíčka proměněna opět v melodram, jehož hudební část, utkanou z různých významných nápěvů a lahodné spojovací improvisace složil sám doprovazeč, čehož arcit nikdo netušil.

Tyto hudební svátky, podávané tak plně a ochotně, vykoupeny byly arcit dlouhými a nesnadnými pouťmi po silnicích a lesících, jež spojují jednotlivá místa naší přísné, a zvláště v zimě 1908 až 1909 nejsevernějším krajům se podobající vysočiny.

Ale když se v mírné pohodě prosince r. 1909 sešly opět paní a dívky prosečské, aby účtily geniální Boženu Němcovou, tu se kadeřavá hlava Františka Jandla neklonila již nad klávesy, ležela těžkou chorobou ztrýzněna v Horním Jelení na poduškách lože, jež mělo se mu státi ložem úmrtním — a jiné, šťastnější ruce provázely zpěvy.

Neslyšela jsem rozmilého virtuosa hráti jen o vesnickém koncertě a o dýcháncích; přicházel, když teplý čas nastal, častěji a hrál hlavně — Richarda Wagnera. Jeho Lohengrina, Mistry-pěvce, Zlato Rý-

na, Soumrak bohů, Tristana a Isoldu přebral do počátku července úplně, z části i několikráte.

Bylo podivuhodno, jak on, jenž vychován byl v uctívání klasické, průzračné hudby, brzy vnikl v bludiště a propasti Wagnerových skladeb a jak záhy porozuměl taji všech tajů, záhadnému Tristanu. Někdy se mu zdálo, že jsou mu Mistři-pěvci nejmilejší, a zase byl vzrušen a dojat kolozpěvy v Tristanu, jež i lidem hudebně vnímavým bývají jakoby cizí, bezezvukou řečí. Hrál-li Isoldinu smrt z lásky neb Sachsovo vznešené odříkání se — byla to hudba vpravdě nebeská — —

Jednou pořadem hry se dostal k nedlouhé předehře třetího jednání Tristana; když dokončil preludium a než intonoval pastevcův roh, svěsil ruce a vydechl z hluboka: Jak jest to krásné...

Tato skladba, tak velmi zádumčivá a spolu nesmírně rozrušující, líčí pozvolné umírání Tristanovo na rodném hradě... byla to prorocká tucha, jež vložila mu na rty ta zbožně zálibná slova?

Wagnerem se otevřel Františku Jandlovi, podle vlastních jeho slov, zcela nový hudební svět; snažil se poctivě veň dále vnikati, nesporné jeho obtíže přemáhati. Kromě toho miloval i Griega, Čajkovského a sladké Písně beze slov Mendelssohnovy. Když poprvé zahrál píseň číslo 10. (Agitato e con fuoco, D-dur), zazvučela mu tak silně v duši, že si přál ji míti stále a sbírku si zakoupil. Slyšela jsem ji od něho ještě za počínající jeho churavosti v září, a zůstane pro mne spolu se zmíněnými úryvky z Wag-

nera nerozlučně spojena s bytostí ubohého Ferencze.

Sedávala jsem opodál, často se zastřenýma očima, aby unikal mi čas i místo, a naslouchala klavíru rozezvučenému jakoby zázrakem vším utrpením, vší slastí minulosti, přítomnosti a snad i budoucnosti. Aneb z blízka sledovala mezi notovými řádky text, pojící se k motivům, a představovala si k dvojímu umění Wagnerovu třetí scénické, o němž jsem věděla, že záhy je uvidím, a pro jehož soubor chtěla jsem se co nejpronikavěji připravit. Můj kadeřavý pianista pomáhal mi k tomu tak obětavě, s tolikerou trpělivostí! Nazývala jsem jej pro jeho hru svým Davidem, a často opakovala verše z Hebrejských melodií Byronových, v nichž Saul vyznává: Má duše temna . . .

Připadalo mi, že kouzelné umění, které dovede vnikati v nejtemnější hlubiny duše a přiváděti do nich jas, které umí rozvířiti duši tak, že smísí se v ní zoufání minula s jásotem budoucí naděje, smísí se osoby, čas, tóny i city, až posluchač jat jest ohromnou, závrtnou vlnou — nemělo by býti pohřbeno v těžkém a nebezpečném životě horské školy jednotřídky neb dvojtřídky, nýbrž vyvedeno na širší, rovnější dráhu a dovedeno k vysokému cíli dokonalosti. Přála jsem si vřele, aby nesmělý školní pomocník v Rychnově uposlechl nabádání svých učitelů-hudebníků na pedagogiu a své vlastní vroucí touhy; aby maličké, nedokonalé harmonium, při němž studoval a úkoly harmonie řešil, kdy jen čtvrt-hodinka se naskytla, zaměnil za nástroj větší, lepší.

Vymýšlela a naznačovala jsem mu cesty, jimiž dalo by se dojítí cíle.

Chtěl četným těmto sugescím, plným radostného očekávání a růžových cílů budoucích vyhověti; byly chvíle, kdy pevně věřil, že toto hudební studium dovede spojití s přípravou k učitelským zkouškám, jichž zvolené povolání a rodina od něho žádaly; byly jiné, kdy obával se, že budou mu do cesty navaleny překážky nepřekonatelné. Nebyl duchem, jenž úprkem žene se k metě své, rozmetáváje vše, co do cesty se staví; něžnou jeho postavu, kadeřavou hlavu, chorobně bezbarvou tvář jakoby zahaloval neviditelný mrak, a on pod ním se skláněl v nezhojitelné nesmělosti. Nedůvěřoval dosti svému předurčení; a když velebeno jeho hluboké vnikání do umění hudebního, jeho všestranné nadání — tiskl prý jako student i verše a malbou se zdarem se zabýval — odporoval tomu s melancholickým, mlčenlivým a rozpačitým úsměvem.

A tato útlá, nesmělá bytost, jež obávala se, že nesplní ani podmínek pravidelné životní dráhy, byla přinucena prožítí zkoušky nejtěžší.

Letní prázdniny 1909 místo osvěžení a posily daly v mladém muži uzrátí chorobě, dávno snad dřímající; byl jako prozatímní učitel ustanoven na školu v Perálci u Proseče, a přišel do ní bled a vysílen. Nepřikládal tomu nejprve váhy ani on ani jeho okolí, a to bylo mu osudno, neboť včasná pomoc, systematické léčení bylo by zachránilo tento mladý život, tak mimořádně slibný, jako zachránilo stati-

síce jiných. Říkávalo se kdysi, že každý český student byl na určité doby ohrožen souchotinami, byť pak dožil se jako stařec čtených desítek let.

František Jandl neučil v Perálci dlouho, deset, čtrnácte dní; pak v domě rodičů započala ona existence, na tomto bědném světě snad nejstrašnější, kdy mladá bytost nevidí před sebou další cesty, nýbrž otevřený hrob, jenž pojme její nedospělé tělo a zaškrtní její duši, nedomyšlivší a nedokonavší svoje poslání.

Zprvu doufal v uzdravení alespoň pozvolné; pak se obzor víc a více zatemňoval, a již 16. října napsal: „Četl jsem nedávno u Svatopluka Čecha: Vesna jest miláčkem zdravých; ale nemilosrdnou vražednicí chorých. Co bude se mnou?“

A tak po dlouhých, bědných měsících, kdy netčeny zůstávaly klavír i malé harmonium, kdy se prach usazoval na dílech taje hudby rozlušťujících, kdy všecko, co bylo začato, zůstávalo neukončeno, přišla veliká vlna, která vedle zetlelých kmenů a zralých stromů v moře minulosti a nicoty sráží a odplavuje i mladé snítky, byť nasazen byl na nich květ sebe sladší a listí pučelo sebe svěžeji a silněji.

Ubohý školní pomocník Ferencz!

Ubohý typický, český osude! Hudební pronikavý talent, těžké mládí, jež si každou trochu svého vzdělání zakupuje nesnázemi a obětmi, útlé tělo postavené do krutosti horské přírody, dráha vymezená, studie započaté, a na konec dlouhé umírání, zkáza, nic — —

Či zůstává kromě vzpomínky něco? Zvučí mladá,
vroucí, záhy zakřiknutá duše dále v oněch tónech
a harmoniích, které pronikala a vyluzovala?
Jak věřit?

Zde byl autorskoprávně
chráněný obsah, který
není možno zpřístupnit.

POZNÁMKY

ČEŠSTVÍ TERÉZY NOVÁKOVÉ

(Psáno roku 1916.)

Ke straně 11. Snad podle jména, ale asi nesprávně, přisuzován byl rodině Deutschově po meči nebo po přeslici původ židovský, ano, některé nekrology hledaly stopy toho i v povaze a ve fysiognomii mé matky; zřejmý východní rys v tváři Terézy Novákové byl však dědictvím po otci, jenž neměl jistě ani kapky semitské krve v žilách. Rodina Deuschova vynikala neobyčejným nadáním, které se projevilo v několika potomcích literárně, ač u nikoho tak skvěle, jako u mé matky; z jejích přírodních bratranců proslul C. Karlweiss jako populární spisovatel lidových her a komedií vídeňských, které se i v Praze provozovaly, a hildesheimský novinář Vilém Wallis jako realistický dramatik střední polohy; sestřenka Žofie Jarzěbecká psávala se zdarem humoristické bajky veršem do německých rodinných týdeníků. Prarodiče Deuschovi sami byli však zcela lidé neliterární: děd mé matky Emanuel Štěpán, bystrý obchodník velkého počtářského umu a tvrdého srdce, babička její Žofie, rozená Kernová, pocházející z Třeště, rozmarná a panovačná dáma ve slohu ancien régimu.

Ke straně 15. Vlastní životopis Terézy Novákové, viz zde v příloze.

Ke straně 16. Cyklus Z naší národní společnosti, vzniklý r. 1886, vyšel poprvé v Libuši 1887 a jest nyní pojat do svazku V lázních pohorských a jiné kresby a črty; povídka Démon z roku 1897. vyšla knižně v sebraných spisech v čele svazku Démon a jiné ženské podobizny.

Ke straně 18. Korespondenci Terézy Novákové s Janem Prouskem vydával od r. 1918 v „Ženském Světě“ J. V. Šimák.

Ke straně 22. Svazy žen a nacionalismus původně vyšlo v Přehledu 1910, knižně v souboru Ze ženského hnutí.

TERÉZA NOVÁKOVÁ A ČECHY VÝCHODNÍ

(Psáno roku 1916.)

Ke straně 25. Klepy z plesů i črta Z mého rodného domu dnes v knize Z měst a ze samot.

Ke straně 26. Kniha Kresby a črty z roku 1891 přešla v sebraných spisech do svazku V lázních pohorských a jiné kresby a črty.

Ke straně 30. Svazeček Z nejvýchodnějších Čech zařazen nově do svazku S mošnou a holí poutnickou.

Ke straně 36. Dvě stařenky, vydané r. 1908 nákladem Laichtrovým, přešly posléze do souboru Železný kříž a jiné povídky.

Ke straně 37. Halouzky i Na faře pojaty do druhého vydání Úlomků žuly.

TERÉZA NOVÁKOVÁ V PROSEČI

(Psáno roku 1928.)

Ke straně 41. Romantické pohádky, inspirované Budislaví a okolím, jsou ve svazku Moderních pohádek tyto: Lesní pohádka, Pohádka podzimní, Pohádka o roztříštěných stromech.

Ke straně 43. V rychmburském parku původně v Lumíru 1912, dnes v 2. vyd. Výkřiků a vzdechů; Genialita citu v Přehledu roku 1913; Káčo, vstávej! v knize Železný kříž.

VLASTNÍ ŽIVOTOPIS Z ROKU 1893.

Když roku 1893 čtenka Terézy Novákové, mladistvá spisovatelka Anna Popelková v Poličce, chystala pro Kalendář paní a dívek životopis své literární i spolkové učitelky, vyžádala si od ní data, která jí byla poskytnuta v souvislé formě této stati;

článek sám uveřejněn až roku 1913 v Zlaté Praze; do žádné z knih Terézy Novákové dosud nepojat.

Ke straně 52. Hanuš Věnceslav Tůma (1846—1911), v mládí epigonský básník, osvědčil se později jako školský i národní pracovník na Moravě, posléze jako ředitel prvního českého gymnasia v Brně.

Ke straně 53. Z uvedených prací se dnes čtou v knize Z měst a ze samot: Z mého rodného domu, Z dívčí školy, Klepy z plešů; povídka Z jarních dob zařazena do Dvou obrázků staropražských spolu s prací Z jeslí, psanou roku 1893 a obrážející rovněž dětské a dívčí dojmy i vzpomínky spisovatelčiny; Čtvero dob pojato do sbírky S kamenité stezky; Orlando Ferro obsažen v knize V lázních pohorských a jiné kresby a črty. V časopisech a sbornících zůstaly a do knih doposud nepojaty práce: Staré vzpomínky sokolské (slavnostní list ke sletu župy východočeské 1886) Františka Svatava Amerlingová (v Domácí hospodyně 1887) a Správnost půl práce (tamže 1889). Črta Na zřícenině kostomlatské ve sbírce Železný kříž, povídka Sny a skutečnost v knize V lázních pohorských a jiné kresby a črty.

Ke straně 54. Bajka o pošetilem ptáčeti v Moderních pohádkách. — Z dětí nejstarší Theodor, narozený roku 1879, utonul jako nadaný přírodopysk na botanické výpravě v Labi roku 1901, Marie, narozená roku 1881, zemřela v Litomyšli roku 1895, František Vladimír, narozen roku 1883, skončil sebevraždou v Praze roku 1905 a téhož roku zemřela srdeční chorobou v Proseči Lila, narozená roku 1886. K dětem přibyl v Praze roku 1896 Jaroslav, který jako mladičkový filosof padl ve světové válce na ruském bojišti roku 1915.

Ke straně 55. Z prací s náměty neb podněty litomyšlskými pojaty V zákoutí a U dědků do knihy Z měst a ze samot, Zasněžen do cyklu Z naší národní společnosti ve sbírce V lázních pohorských, Doroška se čte dnes v Železném kříži, črta Na horách jenom v Jitřence 1883. Železný kříž dal jméno poslední sbírce beletrie T. Novákové, původně (Janem Kabelíkem) nazvané Z lidu a pro lid, tamže Pohádka o starém hradě; Musa sapientum a Sny a skutečnost v knize V lázních pohorských a

jiné kresby a črty, tamže Sen v noci svatojanské; Na saních v knize Z měst a ze samot.

Ke straně 55 a 56. Slavní žen českých vycházel r. 1888—1889 ve Včelce, roku 1891—1896, v Domáci Hospodyní a roku 1894 vydán knižně v Libuši. Literární posudky O ženách a od žen byly uveřejňovány v Domáci Hospodyní v letech 1890—1892. Tamže vyšly cyklicky Hovory po práci 1887, Nové hovory po práci 1888, K sesterským srdcím 1889 a 1890, Sestrám československým 1891, Šestá řada hovorů 1892 a Sedmá řada hovorů 1893.

Ke straně 57. Články z Českého Lidu do knih nepojaty o stati o lomenicích v. výše. — Sfinx v knize Démon a jiné ženské podobizny, Lesní pohádka a Pohádka podzimní v Moderních pohádkách, Rozdíly v almanachu O bídě lidské 1889. V knize Z kamenité stezky: Otázky, v knize Z měst i ze samot: Starý pavillon; Železný kříž: črta Dva Duškové; S poutnickou holí a brašnou: Duma na Hrutově. Památce B. Smetany jen v almanachu Dívčí svět 1892 Práce: Ve prospěch českého čtení, V dcerách vlasti síla národa, Ve vavřínové koruně, Stůj co stůj, Vše pro vlast přešly s cyklem Z naší národní společnosti z roku 1887 do knihy Z lázní pohorských. Povídka Laura v knize Z měst a ze samot, Baronessa ve svazku Démon a jiné ženské podobizny.

Ke straně 58. Ze životopisu Swiftova vyšla později Stella a Vanessa ve Světozoru 1885.

Ke straně 59. „Útoky se stran pseudoanonymních“ míní přecitlivělá spisovatelka ostré kritiky svých knih K. Světlá, její život a spisy, Z měst a ze samot a Maloměstský román v Čase, Literárních Listech a Hlídce Literární; skutečně toho roku její produktivnost značně ochabla.

ZA FRANTIŠKEM JANDLEM

Učitel František Jandl zemřel 16. dubna 1910 v Horním Jení a byl tam i pochován; T. Nováková ho tam před smrtí ještě navštívila. Nekrolog vyšel v Osvětě Lidu za redakce Al. Hajna, kam napsala T. Nováková také drobnou pohrobní vzpomínku na prosečského vzorného rolníka, svého milého souseda Františka Chalupníka.

* * *

OBSAH

Předmluva 5

Tři stati z vývoje Terézy Novákové

Češství Terézy Novákové 9

Teréza Nováková a Čechy východní 24

Teréza Nováková v Proseči 39

Přílohy

Vlastní životopis z roku 1893 51

Za Františkem Jandlem 60

Poznámky 71

ARNE NOVÁK
O TERÉZE NOVÁKOVÉ
Se dvěma neznámými pracemi
Terézy Novákové

Graficky upravil, kresbami a obálkou vyzdobil Petr Dillinger. Vytiskla knihtiskárna F. Obziny ve Vyškově na Moravě, a vydal nakladatel F. Lukavský v České Třebové v zimě 1930. Mimo náklad vyšlo

30 výtisků na ručním papíře

EDICE F. LUKAVSKÉHO
ŘÍDÍ V. K. KROFTA
SVAZEK 28.

72
